

**С.А. Щудро¹,
І.В. Дроздова²,
Т.О. Журавель³**

ВІКОВІ ТА ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРУ ПІДЛІТКІВ

Дніпропетровська державна медична академія¹

кафедра гігієни та екології

(зав. – д. мед. н., доц. О.А. Шевченко)

Український Державний науково-дослідний інститут

медико-соціальних проблем інвалідності²

(дир. – проф. А. В. Інатюк)

Дніпропетровський обласний ліцей-інтернат “Дніпро”³

(дир. – к. хім. н., доц. Т. О. Журавель)

Ключові слова: підлітки,
характер, гендерні та вікові
особливості

Key words: adolescents, character,
gender and age peculiarities

Резюме. У 480 юношей и девушек 15-17 лет изучены особенности характера при помощи опросника Р. Кеттелла, в модификации Е. Александровской. Установлено, что общими характерологическими чертами подростков являются эмоциональная лабильность, внушаемость и подозрительность. Юноши отличаются общительностью, сообразительностью, независимостью, смелостью, жесткостью, консерватизмом, недостаточной мотивацией; девушки – выразительной силой «Я», тревожностью, импульсивностью, радикализмом. Определение гендерных и возрастных аспектов характера подростков необходимо для изучения патофизиологических механизмов формирования их здоровья.

Summary. In 480 adolescents aged from 15 to 17 years character peculiarities by P. Cattell's questionnaire in the modification of E. Alexandrovskaya were studied. It was determined that adolescents have general peculiarities of character, such as emotional lability, suggestibility and speciousness. Boys are characterized by sociability, quickness, independence, courage, hardness, conservatism, insufficient motivation; girls are characterized by selfishness, anxiety, impulsivity, radicalism. Determination of gender and age peculiarities of adolescent character is necessary for pathophysiological mechanism of their health forming.

Здоров'я дітей і підлітків є найвищою суспільною та індивідуальною цінністю, яка значним чином впливає на процеси й результати економічного, соціального і культурного розвитку країни, визначає стан національної безпеки та є найважливішим критерієм благополуччя суспільства [2, 9]. Реформування середньої освіти, сучасні інформаційні педагогічні технології, психо-емоційна напруженість у сім'ях і виховних закладах, відсутність суспільної стабільності в Україні відображаються на стані здоров'я підлітків та призводять до формування поведінкових розладів [3, 8]. Потенціуючими факторами формування патологічних характерологічних реакцій у них є: агресія, табакокуріння та алкоголізація, аморальна поведінка, комп'ютерна залежність, аутизація, ігроманія, аутоагресія, порушення харчової поведінки, kleptomania, релігійний фанатизм, наркотизація [12]. Все це, поряд із загостренням їхніх акцентуацій, зумовлює формування характерологічних рис підлітків.

Визначенню особливостей характеру підлітків

у літературі приділяється велика увага [7,10,12]. Ряд дослідників встановили серед учнів 15-17 років значну кількість осіб із низькою залежністю від колективу, високою самодостатністю, самовпевненістю й орієнтацією на придбання власного життєвого досвіду, високою чутливістю, із мінливістю настрою, дратівливістю, підвищеною стомлюваністю, схильністю до неврастенії та іпохондрії [7]. Використання методів статистичного аналізу при вивченні психологічних особливостей підлітків дало можливість виділити такі кластери: характерологічний – із переважанням в особистісній характеристиці показників властивостей характеру, тривожний – із підвищенням показників ситуативної тривожності та нервово-психічного напруження, акцентуовано-темпераментно-логічний – із високим ступенем екстравертованості особистості та акцентуацій характерологічних рис, невротичний – із домінуванням показників нейротизму особистості, нервово-психічний – із порушеннями нервово-психічного стану, координаційний – із проблемами координаційних здіб-

ностей організму, навчально-значущий – зі значним впливом навчальної діяльності на функціональний стан підлітків, пізнавально-значущий – із переважанням пізнавальної діяльності на функціональний стан підлітків, зорово-моторний – із порушеннями зорово-моторної реакції, зорово-сенсорний – із відмінностями зорово-сенсорної реакції [10].

Багато клінічних досліджень вивчали характер підлітків із соматичними захворюваннями [5, 6], психологічних – із поведінковими розладами [4, 7, 12], гігієнічних – із адаптацією до внутрішньошкільного середовища або навчального навантаження [3, 8]. Проте до цього часу не існує робіт, які б приділяли увагу психогігієнічним аспектам формування здоров'я підлітків, у нерозривному зв'язку із їх віковими та гендерними особливостями.

Мета роботи – виявити вікові та гендерні особливості характеру підлітків 15-17 років.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Під час досліджень, які проводились у загальноосвітніх школах № 6, 15, 30, 52, 59, 78, 85, 99, 120 міста Дніпропетровська та Дніпропетровському обласному медичному лицей-інтернаті “Дніпро”, обстежено 480 підлітків. Серед них було всього 150 юнаків і 330 дівчат, із них у віці 15 років – 50 і 100, у віці 16 років – 60 та 100, у віці 17 років – 40 і 130 осіб відповідно.

Дизайн дослідження: рандомізоване, порівняльне дослідження. Критерієм включення до нього були юнаки та дівчата 15-17 років, які навчались у 9-11-х класах загальноосвітніх шкіл та лицей-інтернаті. Критерії виключення: діти молодшого віку; наявність у юнаків і дівчат ендогенних психічних розладів та супутніх захворювань у стадії загострення, які впливають на якість їхнього життя; відмова від обстеження. Батьки усіх підлітків, а також юнаки та дівчата підписували інформовану згоду на участь у дослідженні.

Характерологічні риси підлітків вивчались за методикою Р. Кеттела, у модифікації Є. Александровської [1]. Для обробки результатів дослідження застосовували методи математичної статистики. Порівняння проводилося між даними, отриманими у юнаків і дівчат, та між результатами обстеження підлітків 15, 16 та 17 років. Статистична оцінка вибірки включала первинний статистичний аналіз: оцінку середнього арифметичного, середнього квадратичного відхилення, помилку середньої арифметичної. Для оцінки різниць між вибірками використовували критерії однорідності. Рівень довірчої імовірності (p) вважали $> 0,95$ [11].

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Узагальнений профіль оцінки характеру підлітків 15-17 років, визначений за методикою Р. Кеттела, знаходився в межах норми й практично не мав ні низьких, ні високих оцінок. Найвищими у юнаків цього віку були показники +А (здатність до спілкування-замкненість), +В (обмежене мислення-кмітливість), +L (підозрілість-довірливість), +Е (незалежність-підлеглість), +Н (сміливість-нерішучість), і самими низькими – – J (податливість-жорсткість), –Q1 (радикалізм-консерватизм), –Q2 (самостійність-навіюваність), –Q4 (напруженість-релаксація), –С (емоційна нестабільність). У юнаків 15-17 років спостерігались готовність до спілкування, увага до оточуючих, доброзичливе ставлення, товарицькість (+А), значні можливості у сприйнятті та обмірковуванні нового матеріалу, обґрунтуванні висновків (+В), надмірні сумніви, підозрілість, спрямованість інтересів на самого себе, завищена самооцінка, пошук недоліків у інших (+L), урівноважене ставлення до авторитетів (+Е), сміливість, схильність до ризику, багатство емоційних реакцій (+Н), суб'єктивізм, гіпертрофована тяга до незалежності, скептицизм, іноді цинізм, прагматизм (–J), намагання дотримуватись існуючих традицій, наслідувати встановлені принципи, сумніви стосовно нових ідей, негативне ставлення до змін (–Q1), залежність від чужої думки, орієнтація на соціальне схвалення (–Q2), надмірний спокій, невиправдане вдовolenня, іноді пасивність, недостатня мотивація, лінощі (–Q4), низька толерантність до емоційних чинників, невпевненість у собі, дратівливість, часті прояви хвилювання (–С).

Провідними характерологічними рисами таких юнаків були високий рівень спілкування, кмітливість, незалежність, сміливість, підозрілість, жорстокість, консерватизм, навіюваність, недостатня мотивація, емоційна нестабільність.

Особливістю характеру дівчат 15-17 років були високі оцінки +G (виразна сила “Я”-безпринципність), +L (підозрілість-довірливість), +O (тривожність-спокій), +F (заклопотаність-безтурботність), +Q3 (високий-низький самоконтроль); найнижчими – –Q1 (радикалізм-консерватизм), –Q2 (самостійність-навіюваність), –С (емоційна нестабільність). Цим дівчатам притаманні обміркування в прийнятті рішень, наполегливість у досягненні мети, відповідальність, намагання дотримуватись встановлених правил і вирішувати проблеми у відповідності до ціннісних орієнтацій (+G), надмірні сумніви, підозрілість, спрямованість

інтересів на самого себе, завищена самооцінка, пошук недоліків у інших (+L), стурбованість, хвилювання, часто погані передчуття, невпевненість (+O), активність, життєрадісність, імпульсивність, експресивність, говірливість (+F), дисциплінованість, точність у виконанні соціальних потреб, хороший контроль над своїми емоціями, турбота про суспільну репутацію (+Q3), намагання дотримуватись існуючих традицій, наслідувати встановлені принципи, сумніви стосовно нових ідей, негативні ставлення до змін (-Q1), залежність від чужої думки, орієнтація на соціальне схвалення (-Q2), низька толерантність до емоціогенних чинників, невпевненість у собі, дратівливість, часті прояви хвилювання (-C).

Провідними характерологічними рисами дівчат 15-17 років були виразна сила "Я", підозрілість, тривожність, імпульсивність, самостійність, радикалізм, емоційна нестабільність.

Нами виявлені певні гендерні та вікові відмінності характерологічних рис підлітків. У юнаків 15 років найвищими були показники +B (обмежене мислення-кмітливість), +F (стурбованість-безпечність), +Q3 (високий-низький самоконтроль); низькими – -J (податливість-жорсткість), -M (непрактичність-практичність), -Q1 (радикалізм-консерватизм). Юнакам 15 років були притаманні значні можливості у сприйнятті та обміркуванні нового матеріалу, обґрунтуванні висновків (+B), активність, життєрадісність, імпульсивність, експресивність, говірливість (+F), дисциплінованість, точність у виконанні соціальних потреб, хороший контроль над своїми емоціями, турбота про свою суспільну репутацію (+Q3), суб'єктивізм, гіпертрофована тяга до незалежності, скептицизм, іноді цинізм, прагматизм (-J), орієнтація на зовнішню реальність, загальноприйняті норми, увага до незначних дрібниць (-M), намагання дотримуватись існуючих традицій, наслідувати встановлені принципи, сумніви стосовно нових ідей, негативне ставлення до змін (-Q1).

Провідними характерологічними рисами юнаків 15 років були: кмітливість, безтурботність, самостійність, жорсткість, практичність, консерватизм.

Серед дівчат 15 років найбільш високими були показники +B (обмежене мислення-кмітливість), +G (виразна сила "Я"-безпринциповість), +L (підозрілість-довірливість), +O (тривожність-спокій); найнижчими – -J (податливість-жорсткість), -Q1 (радикалізм-консерватизм). Для цих дівчат були характерні значні можливості у сприйнятті та обміркуванні нового

матеріалу, обґрунтуванні висновків (+B), обміркування в прийнятті рішень, наполегливість у досягненні мети, відповідальність, намагання дотримуватись встановлених правил і вирішувати проблеми у відповідності до ціннісних орієнтацій (+G), надмірні сумніви, підозрілість, спрямованість інтересів на самого себе, завищена самооцінка, пошук недоліків у інших (+L), стурбованість, хвилювання, часто погані передчуття, невпевненість (+O), суб'єктивізм, гіпертрофована тяга до незалежності, скептицизм, іноді цинізм, прагматизм (-J), намагання дотримуватись існуючих традицій, наслідувати встановлені принципи, сумніви стосовно нових ідей, негативне ставлення до змін (-Q1).

Провідними характерологічними рисами дівчат 15 років були: кмітливість, виразна сила "Я", підозрілість, тривожність, жорсткість, консерватизм.

У юнаків 16 років найвищими були показники +A (здатність до спілкування-замкненість), +E (незалежність-підлегливість), +H (сміливість-нерішучість), +L (підозрілість-довірливість); найнижчими – -G (виразна сила "Я"-безпринциповість), -J (податливість-жорсткість),

-O (тривожність-спокій), -Q2 (самостійність-навіюваність), -Q4 (напруженість-релаксація). Цим юнакам були притаманні готовність до спілкування, увага до оточуючих, доброзичливе ставлення, товариськість (+A), урівноважене ставлення до авторитетів (+E), сміливість, схильність до ризику, багатство емоційних реакцій (+H), надмірні сумніви, підозрілість, спрямованість інтересів на самого себе, завищена самооцінка, пошук недоліків у інших (+L), чуттєвість до випадкових впливів, непостійність, намагання не пов'язувати себе правилами, ізолюватись від колективу (-G), суб'єктивізм, гіпертрофована тяга до незалежності, скептицизм, іноді цинізм, прагматизм (-J), впевненість у собі, байдужість до ставлення оточуючих (-O), залежність від чужої думки, орієнтація на соціальне схвалення (-Q2), надмірний спокій, невинуватість, іноді пасивність, недостатня мотивація, лінощі (-Q4).

Провідними характерологічними рисами юнаків 16 років були: здатність до спілкування, незалежність, сміливість, підозрілість, безпринципність, жорсткість, спокій, релаксація, навіюваність.

У дівчат 16 років найбільш високими були показники +F (стурбованість-безпечність), +G (виразна сила "Я"-безпринциповість), +O (тривожність-спокій), +Q3 (високий-низький самоконтроль); найнижчими – -Q1 (радикалізм-

консерватизм), –С (емоційна нестабільність), –Q4 (напруженість-релаксація). Дівчатам цього віку притаманні активність, життєрадісність, імпульсивність, експресивність, говірливість (+F), обміркування в прийнятті рішень, наполегливість у досягненні мети, відповідальність, намагання дотримуватись встановлених правил і вирішувати проблеми у відповідності до ціннісних орієнтацій (+G), стурбованість, хвилювання, часто погані передчуття, невпевненість (+O), дисциплінованість, точність у виконанні соціальних завдань, добрий контроль за своїми емоціями, заклопотаність суспільною репутацією (+Q3), низька толерантність до емоціогенних чинників, невпевненість у собі, дратівливість, часті прояви хвилювання (–С), намагання дотримуватись існуючих традицій, наслідувати встановлені принципи, сумніви стосовно нових ідей, негативне ставлення до змін (–Q1), спокій, невинуваті вдоволення, іноді пасивність, недостатня мотивація, лінощі (–Q4).

Провідними характерологічними рисами дівчат 16 років були безтурботність, виразна сила “Я”, тривожність, високий самоконтроль, емоційна нестабільність, консерватизм, низький самоконтроль, релаксація.

У юнаків 17 років найвищими були показники +С (емоційна стабільність), +Е (незалежність-підпорядкованість), +G (виразна сила “Я”-безпринципність), +L (підозрілість-довірливість); найнижчими – –J (податливість-жорсткість), –Q2 (самостійність-навіюваність), –Q4 (напруженість-релаксація). Цим юнакам притаманні стабільність поведінки та емоційного реагування, спокій, здатність працювати в колективі, відсутність страху складних ситуацій (+С), урівноважене ставлення до авторитетів (+Е), обміркування в прийнятті рішень, наполегливість у досягненні мети, відповідальність, намагання дотримуватись встановлених правил і вирішувати проблеми у відповідності до ціннісних орієнтацій (+G), надмірні сумніви, підозрілість, спрямованість інтересів на самого себе, завищена самооцінка, пошук недоліків у інших (+L), суб’єктивізм, гіпертрофована тяга до незалежності, скептицизм, іноді цинізм, прагматизм (–J), залежність від чужої думки, орієнтація на соціальне схвалення (–Q2), надмірний спокій, невинуваті вдоволення, іноді пасивність, недостатня мотивація, лінощі (–Q4).

Провідними характерологічними рисами юнаків 17 років були емоційна стабільність, незалежність, виразна сила “Я”, підозрілість, жорсткість, навіюваність, релаксація.

У дівчат 17 років найвищими були показники +G (виразна сила “Я”-безпринципність), +Н (сміливість-нерішучість), +L (підозрілість-довірливість), +O (тривожність-спокій); самими низькими – –N (гнучкість-прямолинійність), –M (практичність-непрактичність), –Q2 (самостійність-навіюваність). Для таких дівчат характерні свідоме ставлення до прийняття рішень, наполегливість у досягненні мети, відповідальність, намагання дотримуватись встановлених правил і вирішувати проблеми у відповідності до ціннісних орієнтацій (+G), сміливість, схильність до ризику, багатство емоційних реакцій (+Н), надмірні сумніви, підозрілість, спрямованість інтересів на самого себе, завищена самооцінка, пошук недоліків у інших (+L), стурбованість, хвилювання, часто погані передчуття, невпевненість (+O), орієнтація на зовнішню реальність, загальноприйняті норми, увага до дрібниць (–M), безпосередність, іноді грубість, задоволення від досягнутого (–N), залежність від чужої думки, орієнтація на соціальне схвалення (–Q2).

Провідними характерологічними рисами дівчат 17 років були виразна сила “Я”, сміливість, підозрілість, тривожність, практичність, прямолинійність, навіюваність.

Таким чином, отримані нами дані свідчать, що спільними характерологічними рисами як юнаків, так і дівчат 15-17 років, були емоційна нестійкість, навіюваність, підозрілість. Відмінними рисами, притаманними юнакам, були – високий рівень спілкування, кмітливість, незалежність, сміливість, жорсткість, консерватизм, недостатня мотивація; дівчатам – виразна сила “Я”, тривожність, імпульсивність, радикалізм. Виявлені нами гендерні й вікові відмінності характерологічних рис підлітків вказують, що спільними для юнаків і дівчат 15 років були кмітливість, жорсткість, консерватизм; відмінними в юнаків – безтурботність, самостійність, практичність; у дівчат – виразна сила “Я”, підозрілість, тривожність. Загальною рисою для юнаків і дівчат 16 років була релаксація; відмінними для юнаків – здатність до спілкування, незалежність, сміливість, підозрілість, безпринципність, жорсткість, спокій, навіюваність; для дівчат – безтурботність, виразна сила “Я”, тривожність, високий самоконтроль, емоційна нестабільність, консерватизм, низький самоконтроль. Спільними як у юнаків, так і у дівчат 17 років, були виразна сила “Я”, підозрілість, навіюваність; відмінними в юнаків – емоційна стабільність, незалежність, жорсткість, релакса-

ція; у дівчат – сміливість, тривожність, практичність, прямолінійність.

Визначення вікових та гендерних особливостей характеру підлітків дає можливість уточнення ролі характерологічних рис у формуванні внутрішньої картини хвороби, розробки цілеспрямованих диференційованих заходів психотерапевтичних втручань, має бути одним із компонентів стратегії комплексної психо-гігієнічної корекції порушень їхнього здоров'я.

ВИСНОВКИ

1. Вікові та гендерні особливості характеру підлітків є основою для розуміння патофізіологічних процесів формування стану їхнього здоров'я.

2. Провідні характерологічні риси підлітків 15-17 років, такі як емоційна нестійкість та навіюваність, свідчать про потребу психотерапевтичної корекції щодо формування навичок

здорового способу життя. При цьому виникає необхідність врахування гендерних особливостей їхнього характеру: у юнаків – високого рівня спілкування, кмітливості, незалежності, сміливості, жорсткості, консерватизму, недостатньої мотивації; у дівчат – виразної сили “Я”, тривожності, імпульсивності, радикалізму.

3. Притаманні підліткам певні вікові та гендерні характерологічні особливості необхідно розглядати не лише як риси їхньої особистості, а й у аспекті виникнення порушень психофізіологічної регуляції на фоні спочатку психогенної, а у подальшому – соматогенної астенії.

Автори висловлюють щире подяку практичному психологу Дніпропетровського обласного медичного ліцею-інтернату “Дніпро” Мойсеєнко Вікторії Миколаївні за допомогу у проведенні даного дослідження

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Александровская Э. М. Адаптированный модифицированный вариант детского личностного опросника Р. Кеттелла: метод. рекомендации. – Л. : ЛНИПНИ им. В. М. Бехтерева, 1985. – 33с.
2. Баранов А.А., Кучма В.Р., Сухарева Л.М. Оценка состояния здоровья детей. Новые подходы к профилактической и оздоровительной работе в образовательных учреждениях: руководство для врачей. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2008. – 437с.
3. Бердник О.В., Зайковська В.Ю. Доцільність використання різних показників здоров'я при оцінці впливу навколишнього середовища // Гігієна населених місць. – 2008. – Вип. 52. – С. 417-422.
4. Даценко И.Б. Личностные особенности подростков с мозговой дисфункцией // Мед. психология. – 2008. – № 2. – С. 18-23.
5. Галієнко Л. І. Громадське здоров'я в Україні: основні тенденції та проблеми // Охорона здоров'я України. – 2009. – № 1. – С. 21-22.
6. Івахно О.П. Здоров'я дітей дошкільного віку в мовах сучасного мегаполісу // Гігієна населених місць. – 2007. – Вип. 49. – С. 336-339.
7. Козидубова В.М. Результаты изучения психологических особенностей в возрастном аспекте // Мед. психология. – 2008. – № 2. – С. 35-38.
8. Польша Н.С., Махнюк В.М., Антомонов М.Ю. Результаты вивчення впливу санітарно-гігієнічних умов та організації навчання на показники здоров'я учнів у загальноосвітніх навчальних закладах // Гігієна населених місць. – 2007. – Вип. 49. – С. 326-332.
9. Роль проблемної комісії МОЗ та АМН України “Охорона здоров'я дітей шкільного віку та підлітків” в міжгалузевій співпраці щодо збереження та зміцнення здоров'я дітей / М. М. Коренев, Г. М. Даниленко, Л.В. Подрігало, Г.О. Бориско // Моніторинг здоров'я школярів: міжсекторальна взаємодія лікарів, педагогів, психологів : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю – Харків: ДУ “ІОЗДП АМНУ”, 2009. – С. 3-11.
10. Сергета І.В., Боровський Б.Р. Особливості розвитку психофізіологічних функцій в умовах використання програми психогігієнічної корекції функціонального стану організму, особливостей особистості і професійної придатності учнів і студентів, що здобувають спеціальності у сфері залізничного транспорту // Гігієна населених місць. – 2009. – Вип. 54. – С. 290-295.
11. Статистична обробка даних / В.П. Бабак, А.Я. Білецький, О.П. Приставка [и др.]. – К. : МІВВЦ, 2001. – 388с.
12. Структура девіантної поведінки у підлітків та фактори, що її детермінують / Михайлова Е. А., Проскуріна Т.Ю., Мітельов Д.А. [та ін.] // Моніторинг здоров'я школярів: міжсекторальна взаємодія лікарів, педагогів, психологів : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю. – Харків: ДУ “ІОЗДП АМНУ”, 2009. – С. 74-75.

